

Mamajonov Alijon, Rossiya FAning muxbir a'zosi, FarDU professori

ALLEGORIK VOSITALARNING O'ZBEK SO'ZLASHUV NUTQIDA QO'LLANISHI

<https://zenodo.org/records/18779963>

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek so'zlashuv nutqida qo'llanuvchi allegorik vositalarining leksik-semantik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: so'zlashuv uslubi, allegorik vosita, allegorik ma'no, allegoriya obraz, Maqol, ertak, aforizm.

THE USE OF ALLEGORICAL DEVICES IN UZBEK COLLOQUIAL SPEECH

Annotation: This article is devoted to the study of the lexical and semantic characteristics of allegorical means used in Uzbek colloquial speech.

Keywords: colloquial style, allegorical means, allegorical meaning, allegory image, proverb, fairy tale, aphorism

ПРИМЕНЕНИЕ АЛЛЕГОРИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В УЗБЕКСКОЙ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ

Аннотация: Данная статья посвящена изучению лексических и семантических особенностей аллегорических средств, используемых в узбекской разговорной речи.

Ключевые слова: разговорный стиль, аллегорические средства, аллегорическое значение, аллегорический образ, пословица, сказка, афоризм.

Kirish.

Allegorik vositalar ma'lum bir nutq uslublariga nisbatan xoslanishga ega. Aloqa-aralashuv, muloqot jarayoni insonlarning turli vaziyatlar va shart-sharoitlarini, faoliyatning barcha sohalarini qamrab olgan. Ayni bir til birligi qo'llanish doirasiga ko'ra, ma'lum cheklanishlarga, xoslanishga ega. Har bir til doirasidagi bunday tanlanish hodisasi nutqning xilma-xil ko'rinishlarni vujudga keltirgan. Nutqining bu xilma-xil ko'rinishlari nutq uslublari deyiladi.

Nutq uslublari ifoda vositalari sistemasining muayyan aloka doirasida maqsadga muvofik tanlash natijasida tashkil topgan nutq ko'rinishlaridir [3,9]. Nutq uslublarining har biri aloxida yagona bir tizimni xosil qiladi. Nutq uslubining bir-biriga bog'liq elementar sistemani xosil qilishi aloqa-aralashuv quroli bo'lgan tilning ijtimoiy tabiatidan kelib chiqadi. To'g'ri, tilning fonetik tuzilishi, grammatik qurilishi va lug'at tarkibining har biri ham aloxida bir sistemani tashkil etadi. Tilning funksional uslublari mana shu leksik, grammatik va fonetik sistemalarga xos barcha vositalarinig ma'lum kommunikativ maqsadga ko'ra

uyushishi tufayli bunyodga keladi. U faqat muayyan xodisalar tarkibi bilangina emas, balki ularning bog'lanishi, aloqasi va munosabatlari bilan ham belgilanadi. Nutq uslublari tilning vazifasi funksiyasi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham ular funksional uslublar deb yuritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Allegorik ma'noda qo'llanuvchi lisoniy vositalarni so'zlashuv uslubida ko'proq uchratishimiz mumkin. Masal, ertak, ayniqsa, maqol janrida bunday misollar ko'p keladi. O'zbek tili shaklan ixcham, mazmunan keng mundarijaga ega bo'lgan, estetik jihatdan nafis, jozibali, betakror maqol va aforizmlarga boy til hisoblanadi. Maqollar «yetti o'lchab, bir kesilgan» ni nutq ko'rinishi bo'lib, ular fikrni sodda va lo'nda jumlar orkali to'liq va mukammal ifodalashga xizmat qiladi [1]. Maqollar o'zbek og'zaki ijodining ommaviy janrlaridan biridir. Asrlar davomida og'izdan og'izga o'tib kelgan maqollar xalqimizning dunyoqarashi, jamiyatga bo'lgan munosabati, tarixi va ruhiy holatini ifodalaydi. Maqollarda hayotiy tajribalar natijasida kelib chiqqan qimmatli fikrlarining xulosasi ifodalanadi. Maqollar ko'pincha poetik shaklga ega bo'ladi. Ular o'zining ixcham, pishiq va puxtaligi bilan ham xalq og'zaki ijodining boshqa turlaridan farq qiladi.

Muhokama va natija.

Maqollar chuqur va mukammal mazmunga ega bo'lib, ularda mehnatkash xalqning donoligi, milliy an'anasi, uzoq asrlik hayotiy tajribalari hamda mehnat yakunlari mujassamlashadi. Maqollar avloddan-avlodga o'tib kelayotgan meroslarimizdandir. XI asrning buyuk tilshunos olimi Maxmud Qoshg'ariy o'zining «Devoni lug'atit turk» nomli asarida qadimiy urug' va qabilalar orasida keng tarqalgan maqollardan juda ko'p namunalar keltiradi. Bu maqollarning bir kanchasi xatto hozir ham xalqimiz orasida turli variantlarda ishlatilib kelinadi.

Masalan: a) devonda: «Kishi olasi ichtin,
Yilqi olasi toshtin

b) xozirda: «Odam olasi ichida,
Mol olasi tashida»

Maqollarni har doim kam o'z ma'nosida qo'llayvermaymiz. Ko'chma ma'noda foydalanish imkoniyatlari ularda juda ham kent bo'ladi. Shu jihatdan allegorik vosita ishtirok etgan maqollar yordamida so'zlovchi o'z niyat-maqsadini «yashirin holda ifoda etishi ham mumkin. Tarkibida allegorik ma'noda qo'llanuvchi lisoniy vositalari ifodalangan maqollar orqali nazarda tutilgan asosiy mazmun esa ana shu maqolni shakllantirgan nutq birliklarining ko'chma ma'nosi yordamida yuzaga chiqadi.

Misollar orqali ko'rib chiqamiz,

«It xurar, karvon o'tar» maqolida it so'zi hayvon ma'nosida ishlatilmaydi, balki insonga nisbatan qo'llaniladi, ya'ni bu maqol zamirida yaxshi insonlarning yaxshi ishlarini ko'ra olmaydigan, ular orqasidan yolg'on g'iybat gaplarni tarqatib yuruvchi kimsalarga kinoya ma'nosi yashiringan. Ular har qancha yomon gapirmasin, g'iybat gaplarni tarqatmasin, hayot davom etaveradi, yaxshilik hech qachon o'lmaydi, degan fikrlarni o'qish mumkin.

«Chiranma g'oz, hunaring oz». Bu maqol orqali maqtanchoqlik illati fosh etiladi.

«Arslon jandan qaytmas». Bu maqoldagi arslon so'zi yigitlarga nisbatan ishlatilib, ulardagi mardlik, jasurlik ulug'lanadi.

«Bedananing uyi yo'k, Qayga borsa, «pitbildiq». Ushbu maqolda bedana orqali shaxsga ishora kilinadi. Hayotda ko'plab uchraydigan ikkiyuzlamachilar, har kanday sharoitga, har qanday kishilarga moslashib ketaveradigan laganbardorlar tanqid ostiga olinadi.

«Bo‘ynidan bog‘langan it ovga yaramas». Bu maqolda ham it so‘zi shaxsga nisbatan ishlatilgan. Biror ishni majburan bajarishga jalb etilgan kishilar hech qachon o‘sha ishni maromiga yetkazib, muvaffaqiyatli bajarmaydilar.

Xalk, og‘zaki ijodining allegoriyaga asoslangan mustaqil janrlaridan yana biri naqlidir. Naqlning allegorik ma‘nosi va ta‘limiy-didaktik vazifasi uning asosiy va hal kiluvchi belgisi hisoblanadi. Naqlarning yuzaga kelishi va shakllanishida ikki manba asosiy rol o‘ynaydi. Birinchi manba xalqning hayotiy tajribalari va dono falsafasi, ikkinchi manba esa shu kungacha ma‘lum va mashhur bo‘lgan xind xalq kitoblari «Panchatantrax pa uning tajrimalari, «Kalila va Dimna» hamda O‘zbek xalq ertaklari va maqollaridir. Nakllardagi To‘g‘rivoy, Yaxshivoy, Soddavoy, Egrivoy, Ayyorvoy, Yomonlik kabi obrazlar xalkning yaxshilik va yomonlik haqidagi tushunchalarini ifodalovchi allyegorik umumlashma obrazlardir. Bir naql: «Muchallarning bir yilini bir hayvonning nomi bilan atamoq niyatida hamma hayvonlarni bir erga chaqiribdilar. Qaysi hayvon ko‘zga birinchi ko‘rinsa, muchalning birinchi yili o‘sha hayvon nomi bilan ataladi, deb shart qo‘yibdilar. Shunda tuya bo‘yiga ishonib bamaylixotir kelaveribdi. Sichqon qarasaki hayvonlarning oyog‘i ostida ko‘rinmay qolib ketipti. U yugurib borib, tuyaning boshiga chiqib turib olibdi. Natijada sichqon ko‘zga birinchi bo‘lib ko‘rinibdi. Shundan keyin 12 yoshlik muchalning birinchi yili sichqon nomi bilan atalibdi. Qolganlar birin-ketin ko‘zga ko‘ringan hayvonlar nomi bilan atalibdi. Tuya esa yildan quruq qolibdi. (453) Haqldan ma‘lum bo‘ladiki, xikoya qaxramonlari tuya va sichqon allegorik obrazlardir, ularga allegorik ma‘no singdirilgan. Bu narsa syujet voqyealariga nasihatomezlik baxsh etgan. Chunki asarda to‘g‘rilik, ayyorlik va xudbinlikka qarshi qo‘yilgan. O‘ziga-o‘zi maxliyo va ayni paytda ayyor kimsalar esa tanqid qilingan. Naqldagi majoziylik tuya va sichqon harakati orqali ifodalangan.

Sinfiy jamiyatning paydo bo‘lishi xayvonlar xaqidagi ertaklarinig majoziy allegorik ma‘noga ega bo‘la boshlashlariga sababchi bo‘ldi. Natijada ularda xayvon personajlarning mazmuni va munosabatlari bo‘rttirildi, konflikt ijtimoiy-siyosiy ma‘no kasb eta boshladi. Bir vaqtlar totem sanalgan hayvonlar ijtimoiy-siyosiy mazmunni aks ettiruvchi ko‘chma, allegorik ma‘nodagi personajlarga aylandi. Bunday ertaklarning g‘oyaviy mazmuni va obrazlar talqinida majoz-allegoriya asosiy o‘rinda turadi. «Bo‘ri va Tulki», «Tulkining taqsimoti», «Ikki boyqush», «Chumchuq», «Ilonning ishi zahar solmoq», «Hiylagar bedanani kabilar allegoriya asosiga qurilgan ertaklar hisoblanadi.

Ertaklardagi allegorik obrazlar g‘ayriodatiy tarzda turli tuman voqelikni, borlikni o‘ziga los tarzda ifodalashi bilan ajralib turadi. Ertaklardagi bir jonzotning ikkinchisiga aylanib qolishi sifat o‘zgarishining miqdor o‘zgarishiga olib kelishi; zamon va makon birligining yo‘qolishi va uch olam yer, osmon, yer ostida hayot borligi, ularning doimo bir-biriga bog‘lik ekanligi qiziqarli tarzda bayon etiladi. Masalan, «Bulbuligo‘yo» ertagidagi qush sifat o‘zgarishiga uchraydi, ya‘ni g‘aroyib qush «oy desa, yuzi, kalam desa qoshi, kunduz desa, sochi bor» sohibjamol qizga aylanadi yoki kuyov bo‘lish maqsadida dev xushro‘ygina, shahzoda sifat yigit suratiga kiradi, maqsadiga erishib bo‘lib, devda yana sifat o‘zgarishi bir yag‘ir xachir-ga aylanib, tuproqqa belanishi kuzatiladi. Shuningdek, ertaklardagi allegoriya obrazlarning o‘zaro almashinishi, evrilishi mantiqiy izchillikda yuz beradi. Masalan, «kashmiri ertagidagi yigit ajoyib otga, so‘ng tuyaga aylanadi, kashmiri uni so‘ymoqchi bo‘lganda, kaptar bo‘lib uchib ketadi, qizning otasi burgut bo‘lganda, yigit baqaga aylanib suvga kiradi, kashmiri laylak bo‘lib uni izlaydi. Yigit bedana bo‘lib uchib ketsa, uni qiyg‘ir bo‘lib axtaradi, yigit gulga aylansa, kashmiri bulbul, tariq bo‘lib sochilib ketsa, chol uni tovuq bo‘lib cho‘qiydi va nihoyat yigit mushukka aylanib, jo‘ja va tovuqni yeb qo‘yadi. Maqoldagi hayvonlarning tabiatan bir-biriga zid qo‘yilishi kontekstga xos antonimlikni vujudga keltiradi. Ertaklarda uch olamning tabiiy-ruhiy bog‘liqligi unda

qo'llangan hayvonot olami yordamida ochib berilgan. Masalan, kenja botirning yer ostidan yuzaga chiqishi («Semurg' qushi») yoki qizning hovuz tubidagi ilonlar saltanatiga tushib qolishi («Opa-uka»), «Kampir va o'g'il» ertagidagi yigitning no'xat poyasida qizil, qora, sariq devlar koniga chiqib borishi hayvonlar xakidagi or teklardagina yuz beradi. Uch olamda hayot davomiyligini ta'minlab turuvchi hayvonot olamiki quyidagicha tasnif etish mumkin:

1. Yerdagi hayvonot olami: ular an'anaviy o'rmon hayvonlari bo'ri, tulki, sher, yo'lbars, shoqol toshbaqa, tipratikan, ayiq hamda kurt - qumursqa kabi hasharotlar:
2. Yer ostida hukmron sifatida tasvirlangan sudraluvchilar oilasiga kiruvchi -ilon.
3. Osmon egalari deb tasvirlangan qushlardan put, lochin, qirg'iy bulbul, g'oz, laylak singari zotlar uchraydi va ularning har biri ertaklar Bos kontekstual-okkazonal ma'nolarni ifodashga xizmat qiladi.

Yerdagi hayvonlar orasida yirtqich, sut emizuvchilar oilasiga kiruvchi bo'ri «Yovvoyi mushuk», «Tulki va bo'ri», «Susambil», «O'tinchi chol» ertaklarida o'zining laqmaligi, ochko'zligi sababli bog'bondan kaltak yeydi, mushukdan qo'rqadi, chol uni aldaydi, uy hayvonlaridan pand yeydi. O'zbek xalq ertaklarida bo'ri ochko'z va laqma singari majoziy allegorik ma'nolarni ifodalaydi. Tulki esa, aksincha, ayyor, quv, o'z jonining huzurini biladigan olg'ir sifatida namoyon bo'ladi. «Shum tulki» ertagida ayniqsa, bo'riga yaltoqlanib, ularga tovuq patidan bolish keltiradi, «Yovvoyi mushuk» ertagida esa mushukka yaltoqlanib, yangi podshoning yonida yurishga harakat qiladi, «Ayyor tulki» ertagida esa bo'rini quduqda qoldiradi, «Bo'ri bilan tulki ertagida bo'rini qopqonga ilintirib, undagi go'shtini o'zi yeydi, shu ertak oxirida ayyorlikni yaxshilik yo'lida sarflaydi, u qo'shchini bo'rining zulmidan qutqarib qoladi. Hayvonlar haqidagi ertaklarda qo'llangan allegorik obrazlar orqali qarama-qarshi kuchlarning birligi va kurashi ertak syujetini rivojlantiradi, ayyor tulki va laqma buri, ayyor mushuk va laqma o'rmon hayvonlari o'ziga xos sifatleri bilan kontekstual antonimlikni vujudga keltiradi.

Yirtqich o'rmon va dasht hayvoni bo'lgan sher maishiy ertaklarda saroy qo'riqchisi, sexrli ertaklarda yalmog'iz kampirning xizmatchisi hayvonlar xaqidagi ertaklarda esa jonzotlar sultoni, shohi sifatida tasvirlanib, laqma, zolim kabi majoziy ma'nolarni yuzaga chikaradi. «Ko'chqorxon to'ra» ertagidagi ko'y sher yordamida och bo'rilardan, so'ng sherning o'zidan akl-zakovati, faxm-farosati bilan qutuladi. Biroq barcha ertaklarda ham xayvonlar majoziy ma'no kashf etmaydi, masalan, «O'ynang, kuchugim, o'ynang, deb nomlangan hayotiy ertakda sherning uzual leksik ma'nosi, ya'ni dasht biyobondagi bahaybat yirtqich hayvonligi tasvirlanadi. Yoki «Ozodachexra» ertagida ham sher shox qizini oti bilan birga havoga otadi, ya'ni kuchli, yirtkich hayvon sifatida namoyon bo'ladi. Ertak qaxramonlarining jasur, kuchli ekanligini sinash uchun sher, yo'lbarslardan («Kenja botir», «O'ynang, kuchugim, o'ynang», «Mukbil toshotar» ertaklarda) foydalaniladi, ya'ni sher, yo'lbars leksemalarining ertaklarga xos funksional semasini yuzaga chiqaradi «Muqbil toshotar» ertagida kam yo'lbars malikaga hujum qiladi, yigit uni qutqaradi, so'ng podsho muqbil toshotarga shunday shart qo'yadi. - Ey, pahlavon yigit! Qizimni senga berishga roziman, lekin bir shartim bor: ikki qo'lingda to'rttadan sakkizta yo'lbarsni yetaklab kelasan. Agar shu shartimni bajo keltirsang, qizim-seniki. Ko'rinadiki, o'zbek xalq ertaklarida xayvonlar kuyidagi allegorik obrazlarni ifodalaydi.

- asosiy, yetakchi qahramon («Susambil ertagi» da);

- bosh qahramonga yordam beruvchi do‘st, hamroh (kuchuk, ot, burgut «Yetim bola»

ertagida);

- yovuz kuch timsolida harakatlanadi (dev, ajdar, sher «Tilla tarak» ertagida);

Shuningdek, «Egri va to‘g‘ri» ertagida *arslon*-podshox, *yo‘lbars* -vazir, *bo‘ri*-karnaychi, *qashqir*-surnaychi, *tulki*-dostonchi, deb ta‘riflanadi va majoziy, okkazional ma‘nolarni yuzaga chiqaradi, ya‘ni yuqoridagi arslon, yo‘lbars bo‘ri kabi leksemalarning ma‘no mundarijasida «podshox», «vazir», «karvaychi» kabi semalar mavjud emas, bu ertaklardagi kontekstual ko‘llanish, allegorik ma‘nodir.

Hasharotlar turkumiga kiruvchi chumolilarning mehnatkash, tinib-tinchimasligi tilda maqol, matal-iboralarda o‘z aksini topgan, ertaklarda esa do‘st, birodarligi bilan ajralib turadi. «Kampir va o‘g‘il» ertagida no‘xatvoy chumoli, qurt-qumursqalarning podshohlaridan do‘st-birodarlari borligi, ularni tutaqi yordamida chaqirganligi, ming-ming, o‘n ming chumolilarni yig‘ib, bir kechayu bir kunduzga qolmasdan daladagi barcha tariqlarni terib, qoplab berishligi tasvirlanadi.

Ertaklarda uy hayvonlari ham qatnashib, o‘ziga xos allegorik ma‘noni yuzaga chiqaradi. Tarixiy taraqqiyot natijasida madaniylashgan otlar ertaklarning yetakchi qahramonlaridan bo‘lib, ular g‘ayriodatiy uchar otlar va oddiy otlarga bo‘linadi.

«Qilich Botir», «Olmos botir» ertaklarida uchar ot «Malikan Oyxumor» ertagida rahnomo, «Soxibqiron» ertagida chopqir ot, «Egri va to‘g‘ri» ertagida jasoratni, qo‘rqmas ot sifatiga ega bo‘lai. «Malikan Oyxumor» ertagida ot shunday vasiyat qiladi.

«-Ey, Malika Oyxumor, mening ajalim yetdi, endi men o‘laman, lekin meni shundoq tashlab ketma. Mening ikki cho‘qqim senga ikki zaharli ilon ertaklarda yerosti mamlakatining egasi, adolatli, insonga og‘a-birodar va, albatta, zaharli jonzot allegorik ma‘nosida tasvirlanadi. Masalan, «Opa - uka» ertagida hovuzga tushib ketgan qizga ilonlar o‘z makonidan joy beradi, Hasan va Husanga ikki beshik in‘om etadilar yoki «nodon bola» ertagidagi ilon adolat va rahm-shafqat yuzasidan har kungi qatiq evaziga bir tillani kosaga tashlab ketadi, biroq ochko‘z bola uni o‘ldirmoqchi bo‘lganda, ilon bolaning yuragiga chang soladi, yana bir «Kichkinajon kichkina» ertagida ilonshoh «Assalamu alaykum» so‘zi hurmatidan og‘a-inilarni o‘ldirmaydi, ertak oxirida esa bir olmadan paydo bo‘lgan kichkinajon va ilon bolasi aka-uka bo‘lib, bir-birlariga yordam beradilar. Ko‘rinadiki, ilon leksemasining ma‘no mundarijasidagi «zaharli» semasiga ijobiy sub‘yektiv baho berilib, undagi «sovuqqon», «hujumkor» semalari chekingan, ya‘ni ilonning behudaga insonlarga ziyon keltirmasligi ta‘kidlangan.

Ingliz olimi Dessmond Morris insonlarning hayvonlarga munosabatini aniqlaganda, turli millat kishilarida ilondan qo‘rqish, ijrg‘anish, uni o‘ldirishga harakat qilish kabi emotsional ruhiy xolatni [2, 288] kuzatgan, ertaklar esa bolada aynan shunday salbiy hissiyotni yo‘qotishiga yordam berishi mumkin.

Ko‘k-osmon metaforik ko‘chim orqali ifodalanganda, bu so‘zda doimiy tinchlik, osudalik, pokiza dil, ezgulik ramzi yashiringan, shu bois ertaklardagi qushlar ham aksariyat yaxshilikka xizmat qiladi. Jumladan, ertaklarda podsho qush («Ur to‘qmoq» ertagidagi laylak);

- vafodor do‘st («Uch og‘a inilar» ertagidagi to‘ti qush);
- devning joni («Malikai Oyxumor» ertagidagi kabutar),
- xabarchi qush («Cho‘pon bilan qiz», «Non qudrati» ertaklaridagi turg‘ay qush).
- tabib qush («O‘tinchning qizi» ertagidagi ko‘k kaptar, «Olmos botir» ertagidagi bulbuligo‘yo) kabilarga bo‘linadi. Shuningdek:
- semurg‘ - kimning boshiga qo‘nsa, podshoh bo‘ladi deb ta‘riflangan, baxt, davlat qushi;

- anqo qushi- topilmas, noyob qush («qahramon»);

- bulbuligo‘yo-sayroqi sehrli qush sifatida ertaklardagi ideozoonimlardir. Ideozoonim – tabiatdagi emas, inson tasavvuridagi jonzotlardir. Ko‘rinadiki, ertaklardagi hayvonlar, quyidagi ma‘juziy ma‘nolarda: homiy, do‘st-birodar, tabib, qaxramonlik shartlarining biri hamda oddiy ke-lin qalini sifatida «O‘tinching qizi» ertagidagi chol «yuzta sigir, yuzta tuya, ikki yuzta ot va ming tilla berganga qizimni beraman» deb va‘da qiladi. Ertaklardagi dev, ajinalar esa antropomorf shaklda, ajdar zoomorf-ilonlar shaklida namoyon bo‘ladi. Ertaklarda bir jonzotning ikkinchisiga aylanishidan tashqari, har bir jonzotning tutatqisi, ya‘ni uni yordamga chaqirish usuli mavjud bo‘ladi. Yana ba‘zi bir ertaklarda hayvonlar, aslida insoniy munosabatlarni yuzaga chiqaruvchi majuziy obrazlar hisoblanib, unda hayvonning umumiy belgilaridan ko‘ra xususiy kontekstdagi ma‘no ustunligi seziladi. Shu bois ko‘plab ertaklardan atoqli otni ifodalash uchun affiksoid va izohlovchi-izohlanmish munosabatlaridan foydalaniladi. Masalan: *sher bobo*, *shervoy aka sher to‘ram*, *tulkivoy*, *ko‘ppakvoy*, *qo‘yxon* («Qo‘chqorxon to‘ra» ertagida), *ajdarxon sulton* («Tilla taroq» ertagida), *mulla turg‘ayvoy* («Non qudrati» ertagida), *kuchukvachcha* («Yetim bola ertagida) va x.k. Shuningdek, aksariyat hayvonlar haqidagi ertaklarda jonzotlar shaxs sifatida qo‘llanilib, bosh harflar bilan yoziladi.

Allegorik ma‘nodagi Maqollar, matallar za miridan tushuniladigan mati ortidagi yashirin mazmun ko‘prok salbiy munosabat ifodalashga xizmat qilib, ko‘chma ma‘noda tushuniladi. Allegorik ma‘nodagi lisoniy vositalarning ijobiy yoki salbiy munosabatin ifodalanishni yana quyidagi

turlarga ajratish mumkin

1. Hayvonlar orqali ifodalanishi
2. Parrandalar orqali
3. Boshqa narsalar orqali.

Har doim ham haqiqatni ochiq-oydin, oshkora ifodalash, yomonlik va razolatga qarshi kurash tazyiqqa uchragan. Ijod ahli qalam bilan, majuziy allegorik vositalar orqali kurashgan, o‘z fikrini yashirin tagma‘no orqali namoyon qilgan. Fikrni biron bir nutq birligi yordamida ko‘chma ma‘noda, yashirin ifodalash «tagmatn» yoki «tagma‘no» tushunchalari bilan bog‘liq xalq maqollari va matallari, masallarida adolatsizlikka, insonlardagi yomon illatlarni qoralashga qaratilgan ana shunday tagma‘no yoki tagmatn yashiringan bo‘lgani uchun ham ko‘proq allegorik ma‘no ifodalangan lisoniy vositalar orqali salbiy munosabat ifodalanadi. Odatda, masal va ertaklarda «tulki» aldoqchi. Ayyor kishilarga, «bo‘ri» ochko‘zlarga, «chayon zaharli, «ilon» makkor va tili zahar. To‘ti gapdon, «bulbul» g‘azalxon va ashulachi odamlarga nisbatan kinoya qilinadi. Bular an‘anaviy allegoriya ma‘no ifodalovchi obrazlar hisoblanadi. Avvalo, hayvonlar orqali allegorik ma‘noda qo‘llanilgan lisoniy vositalarning ijobiy yoki salbiy munosabat anglatishini ko‘rib o‘tamiz.

Ma‘lumki, azal-azaldan arslon, sher mardlik, jasurlik ramzi sifatida ifodalanadi. Allegoriya ma‘no ifodalangan lisoniy vositalar ishtirok etgan maqol, matal va matallarda arslon va sher obrazlari ijobiy munosabat anglatish uchun ishlatiladi. Masalan, *arslon bolasi arslon bo‘ladi*.

Bu maqoldagi arslon allegorik ifodalish uchun xizmat qilgan maqol orqali mardning bolasi mard bo‘ladi, degan ma‘no anglashilgan. Arslonning o‘ligi-sichqonning tirigi. Bu maqolda ham arslon, sichqon allegorik obraz bo‘lib, shaxs (inson)ga nisbatan aytilgan. Arslondek mard, jasur insonlarning o‘ligi, sichkondek mayda, pastkash, galamid insonlarning tirigi bilan teng qo‘yilyapti. Zero, Insonlar bor: tirigida o‘likdir, Insonlar bor: o‘ligida tirikdir.

Maqol va matallarda ishlatiladigan allegoriya ma‘no ifodalovchi ot obrazi ham ko‘proq ijobiy munosabat ifodalash uchun xizmat kiladi. Ot o‘rnini toy bosar.

Bu maqoldagi ot keksa kishilarga, toy yoshlarga nisbatan ishlatilgan. Keksalar qilolmagan, qilishga ulgura olmagan ishlarni yoshlar davom ettiradi, yakuniga yetkazadi.

Toychani «toy» deb xo'rlama, erta-indin ot bo'lar. Toy va oy bu maqolda katta kishilarga nisbatan ishlatilgan. Ko'p yoshlarni «hali yoshlik qilasan», «sening aqling yetmaydi», «kattalarning ishiga aralashma» deb o'z fikrini bayon qilishdan maxrum etadilar, ular bilan ham ba'zi masalalarda maslahatlashmaydilar. Ular ham vaqti kelib ulg'ayishadi. Xalqimizda bir nakl bor «Bir kichikning gapiga kir, bir kattaning».

Xulosa.

Azal-azaldan parrandalar, turli qushlar nomi ham allegorik ma'no ifodalash uchun xizmat qilib kelmoqda. Ularning nomi orqali ham ijobiy va salbiy munosabat anglashiladi. Bunda qushlarning fe'l-atvori, hajmi, ba'zan yemagi e'tiborga olinadi. Biz bu xususiyatlarni parrandalar va qushlar nomi orqali allegorik ma'no ifodalagan maqollarni sharhlash, tahlil qilish orqali ko'rishimiz mumkin. Qush uyasida ko'rganini kiladi. Bu maqolda kush allegorik ma'no tashuvchi lisoniy vosita hisoblanadi. Inson umri davomida oilasida qanday sharoitda yashagan bo'lsa, shuni kilishga harakat kiladi. Bu uning mexnatida, harakatida, odo-axlokida ko'rinadi. U ota-onasidan, aka-opasidan o'rnak oladi. Qush allegorik obrazi orqali ayni shu ma'no ifodalangan. Allegorik ma'noda qo'llaniluvchi lisoniy vositalar, asosan, ot so'z turkumi doirasidagina hosil bo'ladi, bu uslubiy vositadan ko'proq jonli nutq ko'rinishlarida, xalq og'zaki ijodi materiallarida foydalaniladi. Natijada nutqning ta'sirchan va effektali bo'lishiga erishiladi. Yuqorida allegorik ma'noda qo'llaniluvchi lisoniy vositalarning so'zlashuv nutqi uslubida ifodalanishini ko'rib o'tdik. Bu uslubda allegorik vositalar nutqning ta'sirchanligini, jozibadorligini ta'minlaydi, shu bilan birga, uning siyosiy o'tkirligi oshishiga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamajonov A., Tillanazarov A. Allegorik ma'noda qo'llanuvchi leksik vositalar. OTMlarda turkiy tillarni o'rganish va o'qitish muammolari. Farg'ona-O'sh, 2004.
2. Sorokin Yu.A., Markovina I.Yu., Kryukov A.N. Etnopsixolingvistika. Moskva: Nauka, 1988.
3. Shomaksudov A. va boshqalar. O'zbek tili stilistikasi. -T.: O'qituvchi, 1983.
4. O'zbek xalq ertaklari va naqllari -T. 2004.